

KS. JERZY STEFAŃSKI
Gniezno – Poznań, UAM

CAEREMONIALE EPISCOPORUM Z ROKU 1984 Prezentacja księgi

*Caeremoniale Episcoporum*¹ obok *Martyrologium Romanum*² to dwie, ostatnie jeszcze nie opublikowane księgi liturgiczne w języku polskim. Wiadomo jednak, że prace nad ich przekładami zbliżają się do etapu końcowego i po ich ostatecznej aprobachji przez Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów ukaza się wkrótce na rynku wydawniczym.

Nasze studium w zamierzony sposób pragnie ograniczyć się do zaprezentowania zawartości księgi CE. Ponieważ nie mamy wglądu do przyszłej, polskiej edycji przygotowanej w istotnej mierze poprzez przekład autorstwa ks. prof. dra hab. Stanisława Czerwika³, źródłem rozprawy będzie *editio typica* z 1984 r. Dla przybliżenia pełnego kontekstu problemów związanych z księgą CE, pragniemy zwrócić uwagę, że CE dedykowano już studium natury historycznej, które prześledziło powstanie, dzieje i różnorakie edycje wzorcowe tejże księgi⁴. Ponadto dla zrozumienia zawartości aktualnej księgi CE konieczne jest zapoznanie się ze studium, które prześledziło na podstawie archiwum watykańskiego procesy redakcyjne związane z powstaniem prezentowanej tutaj księgi⁵. W powyższym bowiem studium przybliżyliśmy w detaliczny sposób nie tylko wszystkie etapy prac prowadzące do rewizji i nowej redakcji księgi CE, ale zostały także wyeksponowane wszelkie racje natury teologicznej, pastoralnej, liturgiczno-rubrycystycznej i prawnej, które inspirowały kształt nowej księgi CE.

¹ CONGREGATIO PRO CULTU DIVINO, *Caeremoniale Episcoporum, ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatum, Typis Polyglottis Vaticanis, Editio typica 1984, Reimpressio 1985* (dalej: CE).

² Dzieje, prace redakcyjne i zawartość posoborowej księgi *Martyrologium Romanum* zob. J. STEFAŃSKI, *Nowa edycja typiczna Martyrologium Romanum z roku 2001. Prace redakcyjne*, w: P. PODESZWA, W. SZCZERBIŃSKI (red.), *Minister Verbi*, Gniezno 2003, s. 641–680.

³ Trzy fragmenty księgi CE, przetłumaczone przez ks. prof. S. Czerwika (rozdz. I, część I; rozdz. I, części II oraz fragment rozdz. I część piątej nr 455–477), zostały opublikowane w: *Anamnesis* 12 (2006), z. 1, s. 17–35. Ks. prof. S. Czerwik zapowiada tutaj (s. 17), że „w całym przekładzie są uwzględnione późniejsze przepisy liturgiczne, a także przepisy dotyczące tylko Polski” Zrozumiałe zatem, że po ukazaniu się drukiem polskiej edycji CE konieczny byłby osobny artykuł wykazujący owe uzupełnienia czy dodatki umieszczone w polskiej księdze CE.

⁴ Zob. J. STEFAŃSKI, *Caeremoniale Episcoporum. Konspekt historyczny*, w: R. BIEL (red.), *Ku liturgii nadziei*, Tamów 2005, s. 387–403.

⁵ J. STEFAŃSKI, *Edycja typiczna Caeremoniale Episcoporum z roku 1984. Prace redakcyjne*, w: Z. KROPLEWSKI, A. OFFMAŃSKI (red.), *Ty jesteś kapłanem na wieki*, Szczecin 2006, s. 267–296.

W poniższej rozprawie zamierzamy omówić, zgodnie z układem edycji typicznej CE z 1984 r., istotne treści zawarte w tejże księdze. Dlatego przypomnimy najpierw treść Dekretu Kongregacji ds. Kultu Bożego, który wprowadza w życie nową księgę CE. Następnie omówimy zawartość wstępu (*Proemium*), który porusza dwa zasadnicze problemy: dzieje księgi CE oraz istotne cechy charakteryzujące jej zawartość. Kolejne partie naszego studium przybliżą istotną treść wszystkich ośmiu części księgi CE oraz zawartość trzech dodatków (*Appendices*), odnoszących się do szat pałacowych, tabeli pierwszeństwa dni liturgicznych oraz tabeli pierwszeństwa mszy obrzędowych, w różnych potrzebach i za zmarłych. Dla całości wspomnimy także o walorach obszernych indeksów umieszczonych w końcowych partiach księgi.

1. Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego

Datowany na 14 września 1984 r. Dekret Kongregacji, promulgujący wejście w życie nowej księgi CE, podpisany przez pro-prefekta, abp. A. Mayera OSB, oraz sekretarza, abp. V. Noè, przypomina najpierw, że nowa księga została zupełnie przepracowana, zgodnie z postulatami Konstytucji Liturgicznej Soboru Watykańskiego II. Dekret wprawdzie nie wymienia relatywnych artykułów KL, ale wiadomo, że odwołuje się przede wszystkim do art. 25 oraz 34. Art. 25 domaga się, aby „jak najszybciej poprawić księgi liturgiczne przy pomocy znawców i z uwzględnieniem wypowiedzi biskupów z różnych stron świata”. Zaś art. 34 (KL) postuluje, aby obrzędy odznaczały się szlachetną prostotą, były krótkie i jasne, bez niepotrzebnych powtórzeń dostosowane do pojętności wiernych. Szczególnie ten ostatni artykuł KL, *implicite* zaznaczony w Dekrecie, nawiązuje do znanego faktu, że poprzednia edycja CE pełna była elementów rytualnych związanych z symboliką dworską, pałacową, dla liturgii obcą, a w niektórych elementach (wprawdzie drugorzędnych) nawet śmieszna. Oczywiście Dekret o takich szczegółach nie wspomina. Są one jednak u podstaw potrzeby rewizji księgi CE, a o takiej konieczności Dekret wyraźnie przypomina. Istotą jednak potrzeby nowej redakcji księgi CE określa przypomniany tutaj w Dekrecie art. 41 KL: „Biskupa należy uważać za arcykapłana jego owczarni. Od niego bowiem poniekąd wywodzi się i zależy chrześcijańskie życie jego wiernych”. Dekret podaje w końcu, że księga CE, przygotowana przez Kongregację ds. Kultu Bożego, została aprobowana przez Ojca Świętego Jana Pawła II w dniu 7 września 1984 r. Warto również powtórzyć za Dekretem znany fakt, że jakkolwiek w sensie ścisłym CE nie jest księgą liturgiczną, gdyż zasadniczo (z małymi wyjątkami) nie zawiera tekstów liturgicznych⁶, jest jednakże bardzo użyteczna, gdyż podaje wskazania odnośnie do celebracji liturgicznych.

⁶ Takimi wyjątkami są np.: formuła błogosławieństwa apostołskiego (nr 1125–1126), formuła nałożenia paliusza (nr 1154), zestaw pytań i przyrzeczeń kierowanych do proboszcza z okazji obejmowania przez niego nowej parafii (nr 1193), itd.

2. *Proemium*

Składa się ono z dwóch (nieproporcjonalnych) części. Pierwsza — jest natury historycznej, gdyż CE na 3 stronach (s. 7–10) podaje zwięzły zarys najstarszych kodeksów zawierających opis funkcji liturgicznych sprawowanych przez papieża. Należy tutaj brać pod uwagę zrozumiały fakt, że na kilku stronach trudno wyczerpać opis dziejów księgi CE. *Proemium* podaje zaledwie główne etapy kształtowania się wspomnianej księgi, od *Ordines Romani* z końca VII w. rozpoczynając, a na ostatniej (przed *Vaticanum II*) oficjalnej *editio typica* z 1886 r. kończąc. Wstęp w syntetyczny sposób wylicza najważniejsze postaci, które wpłynęły na kolejne kształty ksiąg (kodeksów rękopiśmiennych), ustalających normy obrzędowe związane z posługą papieża (także pozaliturgiczną!). Spotykamy tu nazwiska zarówno papieży, jak też szczególnie aktywnych i twórczych ceremoniarzy papieskich. Wśród tych ostatnich CE wymienia takie autorytety w materii kształtowania i opisywania obrzędów papieskich, jak Jakub Kajetan Stefaneschi, Agostino Patrizi, Paris de Grassi, Krzysztof Marcello i in. Pierwszą, oficjalną księgę ceremoniału biskupiego zawdzięczamy inicjatywie kard. Karola Boromeusza, który uprosił u papieża Grzegorza XIII utworzenie specjalnej komisji w celu opracowania odpowiedniego kodeksu⁷. Jej przewodniczącym został mianowany kard. Gabriel Paleotti. Za podstawowe źródło prac redakcyjnych przyjęto kodeks Paris de Grassi z 1508 r. Prace te kontynuowano za pontyfikatu Sykstusa V (1585–1590), a ukończono publikacją edycji typicznej pt. *Caeremoniale Episcoporum*, wydanej autorytetem Klemensa VIII w 1600 r. Ta księga w swej substancji przetrwała cztery wieki (uwzględniając oczywiście wielokrotnie nanoszone zmiany czy dodatki⁸), aż do nowej zupełnie redakcji księgi CE, powstałej w 1984 r. w wyniku zrealizowania postulatów Soboru Watykańskiego II.

W części drugiej *Proemium* przypomniano zasadę, że papieże, którzy promulgowali poprzednie edycje ksiąg CE, postanawiali zawsze, że nowa księga obowiązuje wszystkich, że nie usuwa się ani nie znosi historycznych ceremonii, o ile są zgodne z duchem nowo publikowanej księgi. Aktualna księga CE, będąc wierna normom zadekretowanym przez Sobór Watykański II, zachowuje równocześnie zwyczaje i tradycje Kościołów lokalnych, o ile są one zgodne z duchem reform postulowanych i realizowanych po soborze.

Zdecydowana część norm liturgicznych obecnych w CE przejęta została z opublikowanych już wcześniej innych ksiąg liturgicznych. Oczywiście w księdze CE

⁷ Warto tu przypomnieć, że pontyfikat Grzegorza XIII przypadł na lata 1572–1585 (o czym przypomina CE, s. 8), zatem na okres bezpośrednio poprzedzający powstanie Kongregacji Obrzędów (1588).

⁸ Od potrydenckiej edycji CE aż do okresu poprzedzającego Sobór Watykański II naliczono się aż 41 oficjalnych wydań księgi CE. Detaliczny zestaw wszystkich owych 41 wydań CE, wraz z precyzyjnym opisem wydawniczym zob. J. NABUCO, *Jus Pontificalium. Introductio in Caeremoniale Episcoporum*, Parisiis–Tomaci–Romae 1956, podrozdział *Catalogus editionum Caeremonialis Episcoporum*, s. XI–XVIII.

obecne są również nowe wskazania obrzędowe, właściwe tylko dla przedłożonej tutaj księgi⁹

Proemium przypomina dalej, że podstawowym kryterium liturgii pontyfikalnej powinna być z jednej strony szlachetna prostota, pastoralna skuteczność, a z drugiej strony musi ona prezentować wzorcowy model dla wszelkich innych celebracji. Przeredagowana zatem księga CE służy zarówno biskupowi, kapłanom, jak też mistrzom ceremonii. Obejmuje ona to wszystko, co służy celebracjom liturgicznym, którym przewodniczy biskup. Księga ta jednakże nie jest jedynie użytecznym narzędziem dla sposobu sprawowania celebracji. Chodzi tu o coś więcej. Także w celebracji bowiem wyraża się i manifestuje sam Kościół.

3. Część pierwsza — liturgia biskupa w ogólności (nr 1-118)

Z pewnością przesłanie teologiczno-liturgiczne tej pierwszej części stanowi „kręgosłup” całej księgi CE, uzasadnia potrzebę i motywację jej publikacji oraz poprzez podanie zasadniczych norm porządkuje to wszystko, co *in genere* charakteryzuje i wyszczególnia celebacje liturgiczne, którym przewodniczy biskup. Podane w I części ogólne teologiczno-normatywne zasady stanowią w posoborowych księgach liturgicznych zwyczajowe „Wprowadzenie” (*Praenotanda*)¹⁰ teologiczno-pastoralne. Księga CE nie zawiera jednak osobnego wprowadzenia. Wyjątek ten można wyjaśnić faktem, że sama księga CE w sensie ścisłym nie jest klasyczną księgą liturgiczną, gdyż (poza bardzo nielicznymi wyjątkami)¹¹ nie zawiera tekstów i obrzędów liturgicznych. Zrozumiałe zatem, że taki rodzaj księgi nie wymaga osobnego wprowadzenia.

Dla omawianej tu pierwszej części księgi CE istotny jest rozdział I (na ogólną ilość czterech), traktujący o przymiotach i znaczeniu liturgii biskupiej. Rozdział ten obficie korzysta z dokumentów Soboru Watykańskiego II odnośnie znaczenia posługi biskupiej w jego Kościele partykularnym¹², takich jak: Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus*, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, czy oczywiście Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. Zgodnie z soborową nauką Kościoła podkreślana jest doktryna, że Kościołowi partykularnemu (diecezjalnemu) przysługuje godność Kościoła Chrystusowego. Fundamentem zaś i znakiem wspólnoty w tymże Kościele jest osoba biskupa. On, poprzez

⁹ Chodzi tu o części VII i VIII CE, które kolejno omówimy pod koniec naszego artykułu.

¹⁰ Powtarzamy tutaj spostrzeżenia zawarte w: P. MARINI, *Il „Caeremoniale Episcoporum” e la riforma liturgica del Concilio Vaticano II*, EL 104 (1990), s. 220.

¹¹ Zob. przyp. 6.

¹² W pierwszym rozdziale części pierwszej CE aż 32 razy przytaczane są dokumenty *Vaticanum II*. Informuje o tym P. JOUNEL, *La rénovation du Cérémonial des évêques*, „L'année canonique. Recueil d'études et d'informations” 29 (1985–86), s. 220.

swoją świętą posługę, wraz ze zgromadzeniem wiernych tworzy wspólnotę ołtarza, jest autentycznym nauczycielem wiary, pasterzem, który poprzez sakramentalne celebracje uświęca powierzony sobie Lud Boży, gdyż „od niego wywodzi się i zależy chrześcijańskie życie jego wiernych” (KL 41).

Ta wyjątkowa rola biskupa jest szczególnie wyeksponowana w sprawowaniu przez niego liturgii z udziałem ludu i w otoczeniu prezbiterów oraz osób posługujących. Rozdział II uściśla powyższe stwierdzenie i w oparciu o dotychczas obowiązujące posoborowe wskazania wylicza osoby towarzyszące i posługujące w liturgii pontyfikalnej. Chodzi tu zwłaszcza o: prezbiterów, diakonów, akolitów, lektorów, psalmistę, mistrza ceremonii, zakrystianina, scholę i innych wykonawców muzyki stosowanej w liturgii (chodzi tu np. o organistę, kantora czy chór). Warto tutaj zauważyć, że nowe CE (nr 34–36) podkreśla ważną rolę i funkcję mistrza ceremonii (*magister caeremoniarum*), odpowiedzialnego za piękno, porządek i przydatność pastoralną sprawowanych przez biskupa obrzędów. Jego dyskretna, cierpliwa, pobożna, a także uprzejma posługa ułatwia zgromadzonemu ludowi owocne uczestniczenie w świętych obrzędach¹³.

Trzeci rozdział przypomina, że kościół katedralny stanowi centrum liturgicznego życia w diecezji. Jego wyjątkowa godność domaga się, aby wszystkie elementy jego wyposażenia, jak: ołtarz, tabernakulum, prezbiterium, ołtarz słowa Bożego, chrzcielnica, katedra biskupa były wzorowe zarówno w świetle prawa liturgicznego, jak też w wymiarze estetycznym czy artystycznym. Warto zatem wyeksponować do roczną celebrację dnia dedykacji kościoła katedralnego oraz dołożenia troski, aby był on miejscem zorganizowanego pielgrzymowania dla poszczególnych parafii.

Czwarty rozdział (część I), najobszerniejszy, zestawia normy generalne zawarte w różnych dokumentach i w księgach liturgicznych, a odnoszące się do szat i insygniów pontyfikalnych, do oznak czci i szacunku wyrażanych w czasie celebracji, do sposobu i okoliczności wykonywania okadzenia czy znaku pokoju, do sposobu trzymania rąk, do sytuacji, w których używa się wody poświęconej oraz do kwestii związanych z recytacją tekstów liturgicznych oraz należyta troską o same księgi liturgiczne.

Omawiane w tym rozdziale sprawy związane z uproszczeniem szat i insygniów pontyfikalnych odtwarzają prawie w całości normy ustalone już wcześniej i zawarte

¹³ Autor niniejszego opracowania wyraża zdziwienie, czytając opinię Mistrza Ceremonii Papieskich abp. P. Mariniego, który uważa, że w nowej księdze CE *La figura del Maestro delle cerimonie è completamente nuova*; zob. MARINI, *Il „Caerimoniale Episcoporum”*, s. 222: przecież ostatnia, przedsoborowa oficjalna edycja CE, wydana autorytetem Leona XIII w 1886 r., zawiera osobny rozdział (*Liber I, caput V*) relatywnie obszerny (prawie 4 strony), dedykowany wyłącznie posłudze mistrzom ceremonii, którzy... *multo magis scientia et bonis moribus praediti, experti, et dociles ad eiusmodi onus assumantur... bonis artibus instructus... Eorum habitus sit honestus...* Obszerne, dalsze wskazania z tego rozdziału podpowiadają mistrzowi ceremonii sposób postępowania w czasie pełnienia jego funkcji, z którym także dzisiaj można by się całkowicie identyfikować.

w Instrukcji Kongregacji Obrzędów *Pontificales ritus* z dnia 21 czerwca 1968 r.¹⁴ Dotyczą one pierścienia¹⁵, pastorału, mitry, krzyża–pektoralu, paliusza, stroju chórowego oraz uroczystego mucetu (*cappa magna*). Podrozdział ten zestawia ponadto normy dotyczące szat prezbiterów oraz innych towarzyszących osób w czasie celebry pontyfikalnej. Kolejne artykuły omawiają różnorakie oznaki czci. Chodzi tu o inklinacje (głowy lub ciała) oraz przyklęknięcia. Mogą się one odnosić do Najświętszego Sakramentu, ołtarza, księgi Ewangelii (chodzi tu o znany, potrójny znak krzyża: na czole, ustach i sercu, wykonywany przez wszystkich obecnych; diakon oczywiście kreśli najpierw znak krzyża na początku perykopy ewangelijnej) oraz do osoby biskupa. Osobne oznaki szacunku przewidziane są także dla osób pełniących istotne funkcje w państwie, a obecne na danej celebracji pontyfikalnej. Następne podrozdziały opisują ryt okadzenia (podrozdział III), sposób udzielania znaku pokoju (podrozdział IV) sposób trzymania rąk w czasie liturgii (podrozdział V)¹⁶, stosowanie aspersioni i wody poświęconej (podrozdział VI) oraz otaczanie należyłą troską księgi liturgiczne, jak też dbanie o właściwą kulturę wypowiedanego słowa w czasie celebracji liturgicznych (podrozdział VII).

Część pierwsza podaje „normy generalne” odnoszące się do wszystkich celebracji pontyfikalnych. Zrozumiałe zatem, że pozostałe uściślenia związane bezpośrednio z konkretnymi celebracjami (np. poszczególnych sakramentów, których szafarzem jest biskup) odnajdziemy w dalszych partiach księgi CE.

4. Część druga — Msza Święta (nr 119–186)

Tytuł tej części zapowiada, że jest ona dedykowana Mszy św. sprawowanej przez biskupa lub z jego udziałem, a zwłaszcza tzw. Mszy stacjonalnej, czyli Mszy wspólnotowej biskupa diecezjalnego. Tej ostatniej kwestii poświęcony jest pierwszy (z trzech)

¹⁴ Szczegóły dotyczące zawartość tej Instrukcji zob. STEFAŃSKI, *Edycja typiczna Caeremoniale*, s. 286–289.

¹⁵ Odnośnie do pierścienia biskupa CE 58 informuje, że jest on znakiem wiary i zaślubin biskupa ze swoim Kościołem (*Ecclesia – sponsa*) i stąd nosi on go zawsze. Tymczasem CE 315 zaprzecza sam sobie, gdyż przepisuje, aby w czasie liturgii Wielkiego Piątku biskup nie używał pierścienia. Tę niekonsekwencję zauważył A.G. MARTIMORT, *Le Cérémonial des évêques*, Not 21 (1985), s. 199. Autor niniejszego studium ma jednak prawo wyrazić tutaj swoje zdziwienie: dlaczego A.G. Martimort nie zauważył tego wcześniej, biorąc pod uwagę, że był on relatorem (czyli przewodniczącym) Grupy Studyjnej w I okresie redakcji księgi CE (1964–1968), a w drugim etapie (1968–1984) był konsultorem tejże grupy.

¹⁶ Warto tutaj przypomnieć, że CE 106 przyp. 79 powtarza za ustaleniami zawartymi w Not 1 (1965), s. 143, że koncelebransi w czasie wypowiedania słów ustanowienia (*Verba consecrationis*) wyciągają prawą dłoń w pozycji bocznej w kierunku chleba i wina w geście wskazującym (nie epikletycznym!). Nieco inaczej i ogólnikowo formułuje ten gest nowe *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (2002³) w art. 222 c, 227 c, 230 c oraz 233 c: „koncelebransi (...) Słowa Pańskie wypowiadają mając prawą rękę wyciągniętą w stronę chleba i kielicha, jeśli się to wyda stosowne”

rozdziałów tej partii księgi CE. Księga CE traktując tu o uroczystej, wspólnotowej Mszy św., której przewodniczy biskup, nie określa jej przyjętym już zwyczajowo terminem *Missa pontificalis*, lecz powraca do starożytnej nazwy *Missa stationalis*¹⁷ Podkreśla się tutaj z naciskiem uprzywilejowane znaczenie Mszy wspólnotowej biskupa diecezjalnego, gdyż ukazuje ona szczególną jedność Ludu Bożego ze swoim pasterzem. Powinna ona zatem być praktykowana w większe uroczystości roku liturgicznego, np. w Wielki Czwartek (Msza św. poranna — poświęcenia krzyżma oraz Msza Wieczery Pańskiej), w związku z obchodami patrona diecezji, wizytacji duszpasterskiej, itd. Taka Msza św., która gromadzi licznych wiernych, powinna być koncelebrowana z pełną posługą diakonów, akolitów, lektorów, itd. Obszernie zebrane razem tutaj normy liturgiczne, w oparciu o dotychczasowe prawodawstwo, opisują to wszystko, co należy przygotować w odpowiednich miejscach w prezbiterium, zakrystii (czy innym miejscu) dla godnego sprawowania Mszy św. Następne wskazania podają sposób powitania biskupa w bramie kościoła, zanim uda się on do zakrystii w celu ubrania szat liturgicznych¹⁸ i rozpoczęcia procesji od zakrystii do ołtarza. Dalsze normy szczegółowo opisują przebieg Mszy św., aż po obrzędy zakończenia i procesyjny powrót biskupa, koncelebransów i wszystkich usługujących do zakrystii¹⁹

Drugi rozdział omawia celebracje Mszy św. z mniejszym udziałem ludu, np. podczas wizytacji biskupa w małej wspólnotcie wiernych. Przepisy liturgiczne zezwalają tutaj na pewne praktyczne ułatwienia czy uproszczenia w obszarze obsługi celebracyjnej.

Rozdział trzeci traktuje o Mszy św., której biskup przewodniczy, chociaż sam jej nie odprawia. Rozdział ten jest praktycznym rozwinięciem, z dodaniem użytecznych wskazań rytualnych, normy ogólnej, opublikowanej *in proposito* już wcześniej, bo w 1968 r.²⁰, która podawała, że w takiej powyżej podanej sytuacji biskup w czasie liturgii słowa może wykonać wszystko, co zazwyczaj przysługuje celebransowi.

¹⁷ Zwrócił na to uwagę M. LESSI-ARIOSTO, *Il nuovo „Caeremoniale Episcoporum”*. *Presentazione e iniziazione all'uso*, RL 54 (1987), s. 492.

¹⁸ Art. 126 CE, dotyczący przybycia biskupa do bramy kościoła, odwołuje się tutaj do wcześniejszych, szczegółowych wskazań w tej materii opisanych już w części I, rozdz. IV (normy generalne dotyczące znaków rewerencji okazywanych biskupowi); zob. CE 79.

¹⁹ Na jeden szczegół celebracyjny chcielibyśmy zwrócić tu uwagę. Wobec spotykanej czasami pewnej różnorodności w sposobie wykonywania modlitwy kończącej wezwania modlitwy powszechnej, warto przytoczyć właściwą tu normę CE 144: „Biskup, trzymając ręce rozłożone, wypowiada końcową formułę modlitwy” Takie zresztą jest też postanowienie nowego *Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego* (2002³), art. 138: „Na koniec kapłan, mając ręce rozłożone, wypowiada końcową formułę modlitwy”

²⁰ Chodzi tu o Instrukcję Kongregacji Obrzędów z dnia 21 czerwca 1968 r., wprowadzającą uproszczenia w obrzędach i odznakach (insygniach) pontyfikalnych; zob. *Instructio de ritibus et insignibus pontificalibus simplicioribus reddendis*, nr 24, AAS 60 (1968), s. 410; polski przekład w: E. SZTAFROWSKI, *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. II, z. 1, Warszawa 1970, s. 348 (nr 2439).

5. Część trzecia — liturgia godzin oraz celebracje słowa Bożego (nr 187–226)

Krótkie, półstronicowe „Wprowadzenie” (*Praenotanda*) podkreśla wyjątkowe znaczenie modlitwy w życiu Kościoła. Zrozumiałe zatem, że biskup traktowany jest jako osoba szczególnie oddana modlitwie (*primus in oratione*), gdyż jako pierwszy spośród swego Kościoła modli się w imieniu Kościoła i za Kościół jemu powierzony²¹. Spotykamy tu zatem zachętę (nr 187), aby w miarę możliwości, zwłaszcza w kościele katedralnym, biskup przewodniczył liturgii godzin (choćby jutrzni czy nieszporom) i sprawował ją w otoczeniu kapłanów i posługujących wraz z czynnym udziałem wiernych. Warto przypomnieć tutaj, że na znaczeniu wspólnotowej modlitwy brewiarzowej odmawianej pod przewodnictwem biskupa zwracała uwagę także potrydencka księga CE. Ostatnia *editio typica* przed *Vaticanum II* (z 1886 r.) normowała te kwestie relatywnie szeroko w *Liber II, cap. I-VII*.

Nowa księga CE w sześciu rozdziałach szczegółowo precyzuje przebieg poszczególnych elementów (*horae*) liturgii godzin, którym przewodniczy biskup. Nieszporom dedykowane są dwa osobne rozdziały (I i II). Chodzi tu bowiem albo o uroczystą formę celebrowania nieszporów z licznym udziałem wiernych i prezbiterów, albo o celebrę uproszczoną, bez większej obecności zgromadzonych. W pierwszej formie warto podkreślić uroczystą procesję na wejście z wszystkimi podobnymi elementami celebracyjnymi, jak przy sprawowaniu Mszy św. wspólnotowej biskupa diecezjalnego (nb. — *incensatio* ma miejsce dopiero w czasie śpiewu *Magnificat*).

Część trzecia kończy się rozdziałem VII, dedykowanym celebracji nabożeństwa słowa Bożego, któremu przewodniczy biskup. Jest to zupełna nowość w porównaniu do poprzedniej księgi CE. Wprowadzające *Praenotanda* (nr 221–223) podkreślają znaczenie tego nabożeństwa dla duchowości wierzącego człowieka i przytaczają *in extenso* uzasadnienie tego w oparciu o Konstytucję dogmatyczną o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*: „Kościół zawsze otaczał czią Boże Pismo, podobnie jak i samo Ciało Pańskie. Zwłaszcza w liturgii świętej bierze ciągle chleb życia ze Stołu Bożego słowa i Ciała Chrystusowego i podaje wierzącym” (nr 21). Nabożeństwo słowa Bożego ma *in genere* strukturę liturgii słowa Mszy św. Kończy się ono zawsze recytacją (lub śpiewem) Modlitwy Pańskiej, oracją oraz biskupim błogosławieństwem.

6. Część czwarta — celebracja tajemnic Bożych w ciągu roku liturgicznego (nr 227–403)

Szesnaście rozdziałów tej części, podających zasadnicze wskazania rytualne odnoszące się do głównych okresów i świąt liturgicznych, poprzedza krótkie „Wpro-

²¹ Art. 187 CE odwołuje się tutaj do *Ogólnego wprowadzenia do Liturgii godzin*, nr 28.

wadzenie” Otwiera je przytoczony w całości art. 102 KL, który właściwie streszcza teologiczny sens obchodów różnych dni i celebracji w kręgu roku liturgicznego. Chodzi tu o uobecnienie zbawczych dzieł Chrystusa Pana, a zwłaszcza pamiątki Jego Zmartwychwstania. Kościół zatem w ciągu roku liturgicznego „odśłania całe misterium Chrystusa, począwszy od Wcielenia i Narodzenia, aż do Wniebowstąpienia, do dnia Zesłania Ducha Świętego oraz oczekiwania błogostawionej nadziei i przyjsia Pańskiego”. „Wprowadzenie” przypomina, że niedziela jest fundamentem roku liturgicznego, gdyż swój początek czerpie z celebrowania paschalnego wspomnienia Zmartwychwstania Pańskiego. Obchody zaś tajemnic odkupienia celebrowane w kręgu roku liturgicznego to nie tylko okazja do medytacji czy komemoracji, lecz są dla wierzących pomocą, łaską i sposobem życia.

Poszczególne rozdziały ułożone są zgodnie z chronologią czasu liturgicznego, a opublikowane już wcześniej w kalendarzu generalnym obowiązującym od 1970 r. Kolejno zatem mamy podane wskazania rozpoczynając od okresu Adwentu i Narodzenia Pańskiego (rozd. I), aby poprzez główne święta, uroczystości, liturgiczne „czasy mocne”, itd. zakończyć na XVI rozdziale dedykowanym wspomnieniu wszystkich wiernych zmarłych. Prezentowana tutaj problematyka była oczywiście (*mutatis mutandis*) obecna także w przedsoborowej edycji CE (zob. *Liber secundus, cap. XIII–XXXIV*).

7. Część piąta — sakramenty święte (nr 404–666)

Chodzi tu o przewodniczenie przez biskupa wszystkim pozostałym celebracjom sakramentalnym z wyjątkiem Mszy św., o której traktowała już wcześniej część druga prezentowanej tutaj książki. Już na wstępie należy zauważyć, że poprzednia, przedsoborowa edycja książki CE nie zawierała liturgicznych wskazań czy norm odnoszących się do prezentowanej tutaj materii. Stanowi zatem absolutne *novum* posoborowej książki CE.

Omawiana tutaj (piąta) część CE w pięciu rozdziałach podaje wskazania liturgiczne odnoszące się kolejno do sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego (rozd. I), do obrzędów święceń (rozd. II), do sakramentu małżeństwa (rozd. III), pokuty (rozd. IV) oraz namaszczenia chorych (rozd. V). Zauważamy tu inne uszeregowanie materiału, aniżeli znane nam z Katechizmu czy z Konstytucji liturgicznej. Redaktorzy CE uważali bowiem, że logicznie należy umieścić najpierw normy liturgiczne sakramentów stanowiących „fundament całego życia chrześcijańskiego” (zob. KKK 1212). Następnie podane są sakramenty w służbie wspólnoty, które służą budowaniu Ludu Bożego (kapłaństwo i małżeństwo). Całość zwieńczona jest tzw. sakramentami uzdrowienia (pokuta i namaszczenie chorych), które chcą dodać nowych mocy łaski człowiekowi osłabionemu przez grzech, cierpienie czy chorobę.

Zanim przybliżymy zestaw głównych, sakramentalnych celebracji liturgicznych, którym przewodniczy biskup, warto podkreślić jedną wspólną zasadę towarzyszącą wszystkim omawianym tutaj szczegółowym obrzędom. Normy liturgiczne podane w CE chętnie widzą udział w tych celebracjach także prezbiterów, którzy w różnoraki sposób, określony przez prawo liturgiczne, towarzyszą i pomagają biskupowi w pełnieniu jego liturgicznych funkcji.

Rozdział I zawiera wskazania dotyczące przewodniczenia przez biskupa obrzędem chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych, liturgii chrztu udzielanego dzieciom oraz liturgii sakramentu bierzmowania. Drugi rozdział (obrzędy święceń) uszeregowany jest wg edycji typicznej Pontyfikatu z 1968 r., czyli od obrzędów święceń diakona aż po święcenia biskupa²². Obrzęd przedstawienia biskupa–elektu ubogaczony jest o normę z opublikowanego rok wcześniej Kodeksu Prawa Kanonicznego (z 1983 r.), który nakazuje, aby akt nominacji Stolicy Apostolskiej przedstawić kolegium prezbiterów w obecności kanclerza kurii, który powinien sporządzić odpowiedni protokół.

Obrzędy święceń są poprzedzone rytmem przyjęcia kandydatów do diakonatu i prezbiteratu. Rozdział trzeci zachęca już na wstępie, aby biskup błogosławił, od czasu do czasu, małżeństwa swoich wiernych, zwłaszcza pochodzących z biedniejszego środowiska. Uczestnictwo zaś wiernych podpowiada, aby właściwym miejscem celebry sakramentu małżeństwa nie była prywatna kaplica biskupa, lecz katedra lub kościół parafialny. Rubryki odnoszące się do prezentowanego tutaj sakramentu uszeregowane są w zależności od tego, czy jest on zawierany w czasie Mszy św., czy poza nią.

Czwarty rozdział opisuje funkcje biskupa jako szafarza sakramentu pokuty w obrzędzie pojednania wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem, oraz w obrzędzie pojednania wielu penitentów z ogólną spowiedzią i rozgrzeszeniem. W tym ostatnim przypadku księga CE przypomina postanowienia KPK kan. 962 i 963, które m.in. nakazują, że ten, komu zostają odpuszczone grzechy ciężkie przez absolicję generalną, powinien jak najszybciej odbyć spowiedź indywidualną. Powyższy rozdział kończy się krótkim podkreśleniem znaczenia nabożeństwa pokutnego, które jako forma nabożeństwa słowa Bożego jest wezwaniem do nawrócenia i odnowy życia i służy zarazem jako wielce użyteczna pomoc w przyjmowaniu sakramentu pojednania. Biskup *in genere* sprawuje to nabożeństwo na wzór obrzędów pojednania wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem (oczy-

²² Polski przekład CE z pewnością uwzględni „wydanie drugie wzorcowe” (*editio typica altera*) *Obrzędów święceń biskupa, prezbiterów i diakonów* z 1990 r. Na temat liturgicznych i teologicznych różnic pomiędzy pierwszym a drugim wydaniem tejże książki zob. J. STEFAŃSKI, *Pontyfikat Rzymski „De ordinatione” z roku 1986 i 1990. Konspekt historyczno-liturgiczny*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 10 (2001), s. 199–224.

wiście bez sakramentalnej spowiedzi). Modlitwa litanijna, Modlitwa Pańska, oracja oraz końcowe błogosławieństwo dopełniają całość celebracji.

Piąty rozdział dedykowany jest normom liturgicznym związanym z posługą biskupa jako szafarza sakramentu namaszczenia chorych. Opiera się on w istotny sposób na obrzędach rytuału z 1972 r.²³ i przewiduje dwie formy celebracyjne: namaszczenie w czasie Mszy św. oraz poza nią. Zrozumiały jest tutaj zawsze większy udział chorych jako podmiotu sakramentalnego namaszczenia oraz maksymalna obecność prezbiterów posługujących w szafowaniu tego sakramentu.

8. Część szósta — celebracje sakramentaliów (nr 667–1128)

Jest to najobszerniejsza część księgi CE (ponad 1/3 całości „obrzędowego” materiału), obejmująca aż 23 rozdziały. Pierwsze rozdziały (I–VII) podają normy liturgiczne celebracji sakramentaliów odnoszących się do osób. Dotyczy to: błogosławienia opata, ksieni, konsekracji dziewic, profesji zakonnej, ustanowienia lektorów i akolitów, liturgii zmarłych. Można dołączyć do tej części także XXI rozdział dotyczący procesji, którym przewodniczy biskup²⁴. Następne partie materiału przejęte zostały częściowo z Pontyfikału Rzymskiego, częściowo z Rytuału Rzymskiego. Trudno detalicznie opisać je wszystkie. Wymieńmy choćby tytuły: obrzęd położenia kamienia węgielnego lub rozpoczęcia budowy kościoła, obrzęd poświęcenia kościoła (także takiego, w którym już stale sprawuje się służbę Bożą), poświęcenia ołtarza, błogosławieństwa kościoła czy ołtarza, błogosławieństwa kielicha i pateny, nowego źródła chrzcielnego, krzyża przeznaczonego do publicznej czci, dzwonów, cmentarza grzebalnego. Ponadto z Pontyfikału Rzymskiego przejęty został obrzęd koronowania obrazów i posągów maryjnych, a także (z Rytuału) obrzęd pokutny związany ze zbezczeszczeniem budynku kościelnego (rozd. XX) oraz obrzęd wystawienia i błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem (rozd. XXII).

Warty zauważenia jest ostatni rozdział, dotyczący sposobu udzielania błogosławieństwa przez biskupa. Znajdujemy tutaj alternatywny, bardzo rzadko używany inny rytualny sposób błogosławieństwa biskupiego (nr 1119–1121). Rozdział ten podaje ponadto, wyjątkowo (!), teksty i obrzędy związane z udzielaniem błogosławieństwa apostołskiego (papieskiego).

²³ Chodzi tu o: *Ordo Unctionis infirmorum eorumque pastoralis curae (editio typica)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1972.

²⁴ Z braku nowszych, posoborowych ustaleń redakcyjnych, księga CE korzysta tu z norm podanych w *Rituale Romanum* z 1952 r., *titulus X, cap. I*.

9. Część siódma — szczególnie uroczysto-obrzędowe dni w życiu biskupa (nr 1129–1168)

W dziewięciu rozdziałach traktuje się tutaj o różnych celebracjach liturgicznych, związanych z osobistymi, przeważnie jednorazowymi wydarzeniami w życiu biskupa, które jednakże w istotny sposób wpływają na życie duchowe określonej diecezji. Zrozumiałe zatem, że znaczną część tych liturgicznych wydarzeń odnajdujemy, choć oczywiście w obfitszej oprawie celebracyjnej, także w przedsoborowym CE²⁵ Wskazania obrzędowe zawarte w nowym CE rozpoczynają się od postępowania biskupa tuż po ogłoszeniu jego elekcji. Następnie zapoznajemy się z generalnymi normami odnośnie do święceń biskupa, objęcia kanonicznego własnej diecezji i kościoła katedralnego, (ewentualnego) nałożenia paliusza²⁶, (ewentualnego) przeniesienia do innej diecezji lub nawet rezygnacji z dotychczasowego administrowania własną diecezją. Końcowe rozdziały traktują kolejno o śmierci i liturgii pogrzebowej zmarłego biskupa, o czynnościach liturgicznych w czasie wakansu na stolicy biskupiej oraz o celebracjach rocznic święceń biskupa urzędującego, względnie rocznicy śmierci jego poprzednika.

10. Część ósma — szczególnie uroczyste celebracje związane z administracyjną posługą biskupa (nr 1169–1198)

Trzy zasadnicze funkcje biskupa opisane są w tej części: liturgia związana z synodem (plenarnym, prowincjonalnym, diecezjalnym), z wizytacją pastoralną parafii czy innej wspólnoty wierzących oraz obrzęd wprowadzenia do parafii nowego proboszcza²⁷

Szczególnie ten ostatni (III) rozdział jest szczególnie użyteczny w życiu diecezji. Przedsoborowe edycje CE nie zajmowały się tym ważnym przecież problemem pastoralnym. Wystarczały bowiem lokalne zwyczaje diecezjalne, praktykowane w tej materii na szczeblu Kościoła partykularnego²⁸ Warto zauważyć w tym obrzędzie podany *in extenso* tekst odnowienia przyrzeczeń kapłańskich przejęty ze święceń prezbiterów. Odnawia je publicznie nowy proboszcz w dialogu z wprowadzającym go w urząd biskupem.

²⁵ Zob. *Caeremoniale Episcoporum*, Taurini-Romae 1935, liber I cap. I–II, XV; liber II cap. XXXV–XXXVIII i inne.

²⁶ Tekst relatywnej modlitwy towarzyszącej nałożeniu paliusza został zupełnie przepracowany i odbiega od średniowiecznej tradycji i brzmienia. Szczegóły na ten temat podaje MARTIMORT, *Le Cérémonial*, s. 205.

²⁷ Te dwa ostatnie problemy były nieobecne w przedsoborowym CE.

²⁸ Za przykład może posłużyć obrzęd *Wprowadzenie nowego proboszcza*, w: *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogostawieństwa*, Opole 1981, s. 329–332. Obrzęd ten stosowano także w innych polskich diecezjach.

11. Dodatki (*Appendices*) oraz indeksy

Chodzi tu najpierw o trzy krótkie, zasadniczo już wcześniej opublikowane kwestie związane z użytecznymi w sensie celebracyjnym wiadomościami, dotyczącymi szat–strojów i odznak używanych przez wyższych i niższych prałatów oraz kanoników w czasie celebracji liturgicznej (*Appendix I*), tabeli pierwszeństwa dni liturgicznych (*Appendix II*) oraz tabeli stosowania Mszy obrzędowych, wotywnych, okolicznościowych i za zmarłych w kręgu roku liturgicznego (*Appendix III*).

Pierwszy „dodatek” streszcza i przypomina ponownie dwa wcześniej wydane już dokumenty Stolicy Apostolskiej. Chodzi tu o Instrukcję papieskiego Sekretariatu Stanu z dnia 31 marca 1969 r., dotyczącą strojów, tytułów i odznak kardynałów, biskupów i niższych prałatów²⁹, oraz Okólnik Kongregacji ds. Duchaństwa z dnia 30 października 1970 r. na temat reformy stroju chórowego³⁰. Warto przypomnieć tutaj, że na używanie (jako stroju chórowego) mucetu koloru fioletowego wspomniane dokumenty zezwalają jedynie tym kanonikom, którzy mają sakrę biskupią. „Pozostali kanonicy używają mucetu koloru czarnego lub popielatego obszytego fioletowym sznurkiem”³¹. Powyższe, cytowane ustalenie wzmocnione jest wyraźną normą z tego samego dokumentu (art. 1), które jednoznacznie stwierdza, że „wszystkie (w tej materii) przywileje, nawet stuletnie i niepamiętne, są odwołane, zgodnie z zarządzeniami zawartymi z motu proprio (Pawła VI) *Pontificalia insignia* z dnia 21 czerwca 1968 r.³² oraz w Instrukcji *Ut sive sollicite* z dnia 31 marca 1969 roku”³³

Pozostałe dwa „dodatki”, choć bardzo użyteczne w praktycznym celebracyjnym zastosowaniu, nie prezentują nowych, zasadniczych rozwiązań, lecz jedynie systematyzują ustalenia przejęte z Mszału Rzymskiego Pawła VI.

Księgę CE kończą dwa dodatkowe indeksy”: rzeczowy (80 stron, około 400 haseł) oraz „incipitów” wszystkich wzmiankowanych (bardzo rzadko pełnych) tekstów liturgicznych. Stanowią one wielką pomoc, ułatwiają szybkie odnalezienie poszukiwanych obrzędów (lub choćby ich różnorodnych elementów), względnie relatywnych formuł liturgicznych.

²⁹ Zob. SECRETARIA STATUS, *Instructio circa vestes, titulos et insignia generis cardinalium, episcoporum et praelatorum ordine minorum*, AAS 61 (1969), s. 334–340.

³⁰ Zob. CONGREGATIO PRO CLERICIS, *Litterae circulares de reformatione vestium choralium*, AAS 63 (1971), s. 314–315.

³¹ *Tamże*, art. 2. Księga CE umieszcza tę normę pod nr 1210. Zrozumiałe przy tym, że kanonicy używają tutaj sutanny koloru czarnego obszytego fioletowym sznurkiem. Fioletowa sutanna, zgodnie z tradycją, przysługuje jedynie biskupom. Z tego przywileju mogą, zgodnie z prawem, korzystać także prałaci honorowi; zob. dokument podany w przyp. 30, art. 14 oraz 19.

³² Zob. PAULUS VI, *Litterae apostolicae motu proprio datae de usu insignium pontificalium recognoscendo „Pontificalia insignia”*, AAS 60 (1968), s. 374–377.

³³ Zob. przyp. 30.

12. Uwagi końcowe

Typiczna edycja łacińska księgi CE nieprzypadkowo została opublikowana i przedredagowana jako jedna z ostatnich³⁴. Mogła zatem zintegrować w sobie wszystkie uprzednio wydane księgi liturgiczne i uwzględnić zawarte tam liturgiczne normy i wskazania³⁵. W omówionej księdze zauważamy oczywiście także nieliczne wprowadzenie przypadki zupełnych nowości celebracyjnych, które po raz pierwszy zostały dopiero zredagowane w nowym CE. Mamy tu na uwadze np. wspomniany już obrzęd wprowadzenia do parafii nowego proboszcza lub jej pastoralna wizytacja³⁶. Zatem choć nazwa *Caeremoniale Episcoporum* od epoki średniowiecza pozostała ta sama, jej zawartość, „klimat duchowy”, zaprezentowany styl celebracji, pastoralne ukierunkowanie obrzędów ukazują nam zupełnie nową księgę. Jej istotny walor rozpoznajemy nie tyle w jej odnowie, w porzuceniu wielu dawnych, dworskich, przestarzałych, a nawet śmiesznych obrzędowych zwyczajów³⁷, ile raczej w wyeksponowaniu roli biskupa jako głównego liturga w swojej diecezji, który działając *in persona Christi*, w liturgii przez siebie sprawowanej, otoczony prezbiterami i usługującymi, wraz z uczestniczącym Ludem Bożym w sposób najdoskonalszym uosabia lokalny Kościół. W końcu, w zamierzony sposób chcemy powtórzyć treść art. 41 KL, przytoczonego na początku naszego opracowania. Streszcza on bowiem i uzasadnia sens powstania, przepracowania i zawartość posoborowej księgi CE: „Biskupa należy uważać za arcykapłana jego owczarni. Od niego bowiem poniekąd wywodzi się i zależy chrześcijańskie życie jego wiernych”

³⁴ Nie bierzemy tutaj pod uwagę księgi *Martyrologium Romanum*, wydanej dopiero w 2001 r., gdyż nie jest ona niezbędna w pontyfikalnej celebracji liturgicznej.

³⁵ Bardziej detaliczny zestaw zmian wprowadzonych z innych ksiąg do nowej księgi CE można odnaleźć w: LESSI-ARIOSTO, *Il nuovo Caeremoniale*, s. 510–516, a także MARINI, *Il Caeremoniale*, s. 226–230.

³⁶ Wspomnianych nowości w księdze CE jest oczywiście wiele. Większość z nich dotyczy nie tyle zupełnie nowych, dotąd nie spotykanych obrzędów, ile raczej wielu rytualnych szczegółów na nowo przepracowanych, uproszczonych, a w sprawach drugorzędnych dostosowanych do mentalności dzisiejszego człowieka.

³⁷ Przypomnijmy choćby zwyczaj gustowania wody przez kanoników przed umyciem rąk (*lavabo*) przez biskupa, noszenie przez biskupa kolorowych skarpetek w czasie liturgii lub trzech tunik, itd. itd.